

VYSEHRAD

BOHOVÉ

s lotosovými
očima

• hinduistická mytologie

SIDDHAIKA
Kulturní organizace na podporu staroindické kultury

•
DUŠAN ZBAVITEL
ELIŠKA MERHAUTOVÁ
JAN FILIPSKÝ
HANA KNÍŽKOVÁ

BOHOVÉ

s lotosovými
očníma

HINDUISTICKÉ MÝTY
V INDICKÉ LITERATUŘE
TŘÍ TISÍCLETÍ

VYŠEHRA D

1997

Vyobrazení na přebalu:
Bohyně Durga jako Ganéšadžananí (ta, jež porodila Ganéšu),
v Bengálsku též zvaná Kamalakáminí (milující lotosy).
Kolorovaná kresba kálighátského stylu. Bengálsko, 19. století.

©
PhDr. Dušan Zbavitel, DrSc.,
PhDr. Eliška Merhautová,
PhDr. Jan Filipický, CSc.,
PhDr. Hana Knížková, CSc.,
1997

Kdyby bylo možné shromáždit všechny mýty a legendy nejrozšířenější indické náboženské soustavy hinduismu, vyvstal by před námi v celé své pestrosti ohromující a docela zvláštní svět. Svět značně odlišný od reálného prostředí, v němž žijí jeho tvůrci; svět obydlený velmi rozmanitými bytostmi, od prostých smrtelníků a všemocných svatých asketů až po uctívané bohy a děsivé příšery půlnočních pohřebišť; svět plný překvapivé barvitosti a fantazie, řídicí se jinými pravidly, zásadami a logikou než reálný život, a přece se stále vracející k člověku, jeho všední skutečnosti a sociálním vazbám; svět zdánlivě bezbřehý a ničím nespoutaný, a přece jasně ohraničený okamžiky svého vzniku a zániku, a proto pevně zasazený do prostoru a času daných naší planetě.

Rekonstruovat tento svět v celé jeho úplnosti není však v lidských silách a možnostech. To není fráze ani nadsázka, nýbrž strohá skutečnost. Hinduistická mytologie představuje ve svém úhrnu tak obrovský celek, že jej nelze celý postihnout ani sebestručnějsími obsahy jeho součástí. Mytologický obsah má valná část rozsáhlé sanskrtské literatury, která vznikala téměř po celá tři tisíciletí. Její neodhadnutelná složka zůstává dodnes skryta v nevydaných rukopisech a nové se dosud objevují. I když většinou nevynikají uměleckou hodnotou, obsahují leckdy právě z mytologického hlediska nové a neznámé příběhy a především nejrozmanitější verze a varianty populárních námětů. Převážně zcela nezpracovaný zdroj tu představují zejména takzvané *sthalapúrány* čili „místní stará vyprávění“, zachycující lokální tradice spjaté s jednotlivými chrámy, poutními místy a jinými náboženskými lokalitami rozlehlé Indie. Pouhé přečtení všech vydaných textů tohoto druhu by i od zdatného a pilného sanskrtsky vyžadovalo několik desítekletí života.

ho přání, ale podle karmanového zákona, který se nedá ničím obejít.

Přestože všichni tvorové při kosmickém rozpuštění zahynou, nejsou osvobozeni od znovuzrození, ale rodí se znovu podle kvality svého dřívějšího dobrého či špatného karmanu. Proto když Brahma tvořil myslí, zrodilo se z něho čtvero tvorů, od bohů až po nehybné předměty. Když si Brahma přál stvořit čtyři typy „vod“ – bohy, demony, předky a lidi – využil k tomu síly, jež byla v něm. Když se tak soustředil s přáním tvořit, začala se v Pradžápatim projevovat kvalita temnot, a tak se zrodili z jeho stehna asurové. Brahma pak opustil své vlastní tělo, které mělo kvalitu temnoty, a tělo, jež opustil, se stalo nocí. Stále si však přál tvořit, vzal na sebe jiné tělo a našel (v něm) potěšení; pak se zrodili z Brahmových úst bohové, v nichž převládala kvalita dobra. Opustil také toto tělo a to se stalo dnem, v němž kvalita dobra převažuje; proto jsou v noci mocní démoni a ve dne bohové.

Pak vzal na sebe jiné tělo, v němž tvořila podstatu kvalita dobra, a jak myslel na sebe, že je jako otec, zrodili se z něho předkové. Pán stvořiv předky opustil i ono tělo a ono odvržené tělo se stalo večerním stmíváním, jež nastává mezi dnem a nocí. Pak vzal na sebe další tělo, jehož podstatou byla kvalita vášně, a z něho se zrodil lidský rod, bohatě vybavený kvalitou vášně. Pradžápati i toto tělo rychle opustil a ono se stalo časným úsvitem, svítáním. Proto když přichází světlo, lidé jsou silní, a předkové se stávají silnými v době večerního stmívání. Tak to čtveré, světlo úsvitu, noci, dne a večerního stmívání, jsou těla boha Brahmy, jež slouží jako nádoby pro tři kvality.

Pak vzal na sebe jiné tělo, v němž byla podstatou kvalita vášně, a z Brahmy se zrodil hlad a s hladem se zrodil hněv. Pán pak stvořil v temnotě bytosti, jež byly vyzáblé hladem, znetvořené a vousaté, a ony běžely k Pánu...

Když bůh Brahma stvořil tyto tvory, pobízen svými vlastními schopnostmi a silami, stvořil z vlastní vůle ostatní. Ze své mladé energie udělal ptáky, ze svého dechu ovce, ze svých úst kozy. Ze svého žaludku a dvou boků stvořil Pradžápati krávy. Ze svých nohou udělal koně, slony, opice, voly, srnce, velbloudy, osly, antilopy a jiná zvířata. Trávy, ovoce a kořínky se zrodily z chloupků na jeho těle...

Tak tvořil Brahma, první Stvořitel a bůh; a jakého karmanu dosáhli v dřívějším stvoření, takový karman dostávali, jak byli tvořeni znovu a znovu: škodlivý nebo příznivý, mírný či krutý, plný dharmy i jejího opaku, pravdivý či nesprávný. A až budou znovu stvořeni,

budou mít opět tyto kvality. A to ho těšilo. Bůh Stvořitel sám obměnil druhy a rozdílnost všech předmětů chápaných smysly. Tak jako se objevují různé předzvěsti ročních dob, když se rok rozbíhá, tak se na začátku každého věku objevují různé kvality tvorů. A tak na začátku každého eónu koná Brahma takovéto tvoření stále znovu, neboť jeho silou je vůle tvořit a síly jednotlivosti ho pobízejí, aby je stvořil.

STVOŘENÍ BYTOSTÍ

Současně se stvořením světa se vynořily různé problémy a potíže, které Brahma řešil dalším stvořením. Tentokrát však ne stvořením nových světů, ale stvořením nových bytostí nadaných určitými vlastnostmi, aby pomáhaly odstranit nesnáze nejen z pozemského světa, ale i ze sfér nebešťanů. Jedním z nebezpečí, jež ohrožovala svět, bylo například přelidnění. Brahma vyřešil podle Mahábháraty tuto otázku tím, že stvořil smrt:

Brahma, v době stvoření plný horečnaté energie, stvořil živé bytosti. Tato stvoření stárla a množila se, ale neumírala. Mezi tvory už nebylo žádného prostoru, nebylo tam místa k žití – tak přeplněn byl trojí svět. Brahma proto začal myslet na to, jak by je mohl zničit, ale přestože o tom stále přemýšlel, nemohl najít prostředky, jimiž by jejich zkázu docílil. Zachvátil jej hněv a ze všech otvorů jeho těla vyšlehl plamen; tímto plamenem spaloval Brahma všechny končiny nebi. Oheň zrozený z Pánova hněvu pálił nebesa, zemi i prostor mezi nimi, celý vesmír, jenž se hýbe i je nehybný. Když se Brahma rozzlobil, všichni tvorové, pohybliví a nehybní, byli spalováni zářem jeho hněvu.

Šiva Přepevný, který ničí sílu svých nepřátel, bůh s tmavými rozčuchanými vlasy, promluvil k Brahmovi o bezpečí a útočišti; odebral se k němu, protože si přál blaho pro všechny tvory. Zdálo se, že Brahma, bůh splňující přání, zazářil, když řekl Šivovi: „Jaké přání ti mám dnes splnit? Neboť tobě splním přání rád. Udělám vše, co si budeš přát, vše, co máš na srdci.“ Šiva řekl: „Věz, že mám starost o živé tvory, které jsi stvořil, Praotče. Oheň tvé energie ušude spaluje tvory, a když je tak vidím, zmocňuje se mne lítost. Nehněvej se na ně, Pane všehomíra!“

„Já se na ně nehnevám,“ řekl Pradžápati, „ani si nepřěji, aby živí tvorové přestali existovat. Ale uchýlil jsem se k tomuto ničení, abych ulehčil Zemi. Bohyně Země mne neustále žádá, abych je zničil, poněvadž pod tím břemenem klesá do vod. Přestože jsem dlouho uvažoval,

Netřeba snad ani dodávat, že kdyby tutéž askezi třeba i se stejným cílem konal bráhmanský světec, byl by se mu Ráma, vtělný Višnu, s úctou poklonil.

Převážná většina lidských hrdinů hinduistických mýtů se rekrutuje z řad bráhmaňů a kšatrijů. Ti první ohromují zejména silou, které nabyli askezí a sebeovládáním, ti druhí zase statečností, obětavostí a štedrostí.

SVATÍ RŠIJOVÉ

Už ve védské literatuře se dozvídáme o sedmi velkých světcích zvaných ršijové čili zřeci, kteří se zrodili z myslí boha Brahmy a jejichž prostřednictvím předali bohové lidem védské hymny. Později byli ztotožněni se sedmi hvězdami Velkého vozu. Jejich počet byl později rozšířen. Totéž označení nebo titul – často ve znění *m a h á r š i*, tj. velký zřec – dostávali i další svatí muži, ať už synové a potomci původních ršijů, nebo bráhmani, kteří vlastním přičiněním, svatým životem a askezí získali nadpřirozené síly a schopnosti. V hinduistické literatuře je jich velmi mnoho, a tak se tu budeme muset omezit jen na několik z nich, kteří zaujímají v mytologii přední místo.

VIŠVÁMITRA A VASIŠTHA

Jak je všeobecně známo, hinduismus nepřipouští možnost změny nebo nabytí kastovní příslušnosti a zejména už ne příslušnosti k *v a r n ě*; kdo se narodil bráhmaňem, nemůže přestoupit do kšatrijského stavu, a naopak. V ranějším starověku však tato zásada tak přísně neplatila, zejména pokud šlo o nabytí příslušnosti k určité sociální skupině. Pokud pak jde o její změnu, jsou známy z mytologické literatury případy, kdy se stal kšatrija bráhmaňem. Byl jím především Višvámitra, původně snad historická postava – vůdčí osobnost některého védského kmene z oblasti dnešního Paňdžábu.

Jako většina oblíbených mýtů vyskytuje se i příběh o tom, jak se stal Višvámitra bráhmaňem, v rozmanitých verzích. Takto jej například vypráví první kniha Rámájany:

Višvámitra byl syn krále Gádhiho a po jeho smrti „po tisíc let vládl zemi“. Na jednom ze svých četných válečných tažení přišel s vojskem k poustevně velkého světce Vasišthy. Rši ho uvítal, jak se sluší uvítat hosta, a nabídl mu ovoce a kořínky, tradiční potravu poustevníků. Po přátelské rozmluvě projevil Vasištha přání uctít vzácného hosta i celé jeho vojsko vydatnou hostinou. Višvámitra se tomu podivil, protože viděl, že v poustevně není žádné jídlo, ale Vasištha zavolal svou černě skvrnitou krávu Šabalu a přikázal jí, aby králi i všem jeho vojákům „nadojila vybranou hostinu se šesti druhy chutí“. A zázračná kráva jim dala všechno, co jí bylo řečeno, takže se hosté dosyta najedli lahodného jídla. Višvámitra byl okouzlen tímto nevidaným tvorem a zatoužil mít krávu ve svém vlastnictví. Řekl proto světcovi, že ji od něho odkoupí, a nabídl mu za ni sto tisíc obyčejných krav. Vasištha ovšem odmítl vzdát se „plnitelky všech přání“ a neustoupil, ať král zvyšoval nabídku sebevíc. Tu se Višvámitra rozhněval a pokoušel se krávu odvléci násilím. Šabala se dala do žalostného nářku a prosila svého pána, aby ji ochránil, ale Vasištha prohlásil, že proti královské moci a zvůli nic nezmůže.

Kráva znalá moudré řeči odvětila nato světcovi:

„Slyš, bráhmaňe, pravou silou není síla kšatrijova.

Silnější než kšatrijská je bráhmaňova božská síla

a ta tvoje nemá mezí – není tvora silnějšího.“

Potom „nadojila“ Vasišthovi mohutné oddíly vojáků – Peršanů, Hunů a Řeků. Ale Višvámitra byl zkušený a mocný bojovník a všechna Vasišthova vojska pobil. Kráva však chrlila další posily, až Višvámitra podlehl i se svými sto syny přesile a byl zahrán na útěk.

Porážka ho zdrtila, ale touha po odvetě byla silnější. Předal vládu nad říší jednomu ze svých synů a sám odešel do Himálaje, aby sebeodříkáním a askezí získal pomoc boha Šivy. Po dlouhé době vyplněné nejpřísnější askezí se mu to podařilo; Šiva mu projevil svou náklonnost a Višvámitra si na něm vyprosil zázračné zbraně. S nimi se pak vrátil k Vasišthově poustevně, aby ji srovnal se zemí. Mezi oběma mocnými protivníky se rozpoutala strašná bitva, ale Višvámitra utrpěl další porážku a pozdychl si:

Hanba síle kšatrijově, když nestačí na bráhmaňe!

Pouhou holí zničil bráhmaň veškeré mé mocné zbraně.

stvy naznačuje, že skutečný výklad je třeba hledat ve starém postoji k bohům, jejichž božskost nepodléhá lidským mravním kritériím.

DHARMA

Ne všechny bengálské mangaly se v úvodních „božských“ částech přidržují celoidických puránských mýtů. V nejednom díle najdeme i mýtus o stvoření světa ve zcela odlišné verzi, u níž badatelé zjišťují některé podobnosti s polynéskými mýty. V těchto příbězích se jako Stvořitel objevuje dokonce jiné božstvo nazývané Dharma, Dharmarádža nebo Dharmathákur, jakýsi ztělesněný Řád, v této funkci alespoň vzdáleně připomínající védského Varunu.

Na počátku byla jen prázdnota zahalená tmou. V ní se objevila bublina, která se postupně změnila ve vejce, a z něho se zrodil bůh Dharma; vznášel se v prázdnotě ve skořápce vejce, které puklo. Tu si Dharma povzdychl a z jeho povzdechu se zrodila slova (v jiných verzích zase zívla a objevila se vrána). Dharma seškrábal ze svého těla trochu špíny, upustil ji do vody a tak vznikla země. Na ni se Dharma posadil, stvořil z kapky svého potu ženu Ketaku, a tak přišla na svět první bohyně.

Na zemi stvořil Dharma řeku zvanou Bhalluka a na jejím břehu nechal vyrůst banijánový strom. Usedl pod ním, aby konal askezi, a sova střežila z větve banijánu jeho klid. Ketaka jednou zatloukla po svém manželovi a dala život Kámovi, ztělesněné touze. Poslala Kámu, aby jí Dharmu přivedl. Když se Káma přiblížil k Dharmovi, pocítil bůh záchvěv touhy a na zem skanulo jeho semeno. Sova je vložila do hliněného džbánku a pověřila Ketaku, aby je jako prudký jed dobře střežila. Ale Ketace se už nechtělo bez manžela žít, a tak údajně smrtící jed vypila. Počala z něho a porodila tři syny – Brahma, Višnu a Šivu; Brahma ze svých úst, Višnu z čela a Šivu z lůna. Potom je všechny poslala za otcem k řece Bhalluce, ale Dharma se před nimi učinil neviditelným.

Aby syny podrobil zkoušce, vzal na sebe podobu polorozpadlé mrtvoly vznášející se na vlnách řeky. Když tři božští bratři spatřili plovoucí mrtvolu, Brahma i Višnu ji s nechutí odstrčili. Jedině

Šiva v ní rozpoznal otce Dharmu a mrtvolu vylovil z vody. Sova jim pak potvrdila, že Šiva má pravdu, a vyzvala bratry, aby otcovo tělo spálili na místě, kde ještě nebyl nikdy nikdo zpopelněn. Protože takové místo nemohli nalézt, vzal Šiva otcovu mrtvolu na klín, Višnu opatřil dříví a Brahma zapálil pohřební hranici. Potom se Ketaka znovuzrodila jako Čandí a provdala se za Šivu. Nakonec Brahma, Višnu a Šiva stvořili rozmanité tvorstvo obývající všechny tři světy.

K nejzajímavějším a zcela nepuránským pokračováním tohoto mýtu patří jednak příběhy soustředěné kolem náthovského kultu, jednak skladby uctívající samého boha Dharmu a často nazývané *d h a r m a m a n g a l y*.

Hrdinou těch druhých je Láusen, syn vazalského krále Karnasena a královny Raňdžavátí. Byla provdána za svého muže až v jeho velmi pokročilém stáří, ale velice toužila po potomstvu a uctívala boha Dharmu tak dlouho, až jí její přání splnil. Láusena nenávidí a pronásleduje jeho strýc Máhudja, který byl proti sňatku Raňdžavátí s Karnasenem; ale Láusen vyrostla ve statečného muže a velkého bojovníka, který s Dharmovou pomocí překoná všechny Máhudjovy nástrahy. Aby Dharma dokázal svou převahu nad Čandí, Máhudjovou ochránkyní, pomáhá svému uctívači Láusenovi vítězit především nad chráněnci mocné bohyně. Strýc však v jeho nepřítomnosti uvězní oba jeho rodiče a hrozí, že je nechá popravit; jako podmínku jejich propuštění požaduje, aby Láusen přinutil slunce vyjít na západě. Láusen se proto odebere na osamělé místo na březích Bhalluky a dlouho tam koná tvrdou askezi, aby ho Dharma vyslyšel. Nakonec si na radu své staré chůvy a Dharmovy oddané ctitelky usekne mečem vlastní hlavu a hodí ji do ohně jako obětinu. Nato Dharma skutečně nechá vyjít slunce na západě a oživí Láusena i všechny jeho příbuzné, které zatím zlý Máhudja pobil.

NÁTHOVÉ

Kořeny náthovského kultu je třeba hledat v prastarém indickém přesvědčení, že člověk je schopen s pomocí jógické praxe a pod vedením zkušeného duchovního učitele gurua osvojit si nadlidské schopnosti a stát se *s i d d h o u*, tj. dokonalým. Je přirozené,

Obsah

	ÚVOD	7
I.	VÝVOJ HINDUISTICKÉHO NÁZORU NA SVĚT	15
	Nazírání na bohy 15 Postoj k bohům 19 Etika 25	
II.	STVOŘENÍ, ŘÁD A ZÁNİK SVĚTA	31
	Období védských hymnů 31 Období bráhman a upanišad 34	
	Období eposů a purán 42 Brahma 45 Stvořený svět 48	
	Stvoření bytostí 51 Potopa světa 54	
	Stloukání Mléčného moře 57	
	Kančí zachránce 62 Uspořádání světa 64	
	Zánik světa 68	
III.	VÉDSKÁ MYTOLOGIE	70
	Védské náboženství 72 Hlavní védští bohové 75	
	Sluneční božstva 80 Indra 83	
	Další atmosférická božstva 88 Agni 93	
	Božstva védských obětí 95 Polobozi a démoni 97	
IV.	ŠIVA	99
	Šivaismus a višnuismus 100 Zrození hinduistického Šivy 101	
	Mýty o Šivově převaze 105 Šiva a Satí 107	
	Šivův druhý snátek 110 Šivova velikost 115	
	Šiva a Višnu 118 Šiva zachránce 120 Šiva a jóga 123	
	Šiva, Král tance 126 Šiva vypravěč 129 Šivův zjev 129	
	Šivova choť 132 Skanda 134 Ganéša 138	
V.	VIŠNU	145
	Narasinha 150 Vámana 156 Parašuráma 162	
	Ráma 166 Kršna 174 Buddha 192 Kalkí 194	
VI.	OCHRÁNCI SVĚTA A JINÍ BOZI	196
	Indra 196 Agni 201 Jama 204 Súrja 211	
	Varuna 214 Váju 215 Kuvéra 216 Čandra 217	
	Káma 220 Višvakarman a další bozi 221	

VII.	BOHYNĚ	223
	Aditi a Diti 224 Sarasvatí 227 Lakšmí 229	
	Ganga 234 Párvatí 236 Šakti 239	
VIII.	POLOBOZI A DÉMONI	249
	Asurové 250 Rákšasové 254 Ostatní démoni 258	
	Služebníci bohů 260 Nágové 264 Vidjádharové 267	
	Siddhové 270 Zvířata, ptáci a rostliny 272	
IX.	LIDÉ	276
	Svatí ršijové 278 Višvámitra a Vasištha 278	
	Síla světců 284 Agastja 284 Světci a ženy 291	
	Mocnější než bohové 293 Vzory ctností 297	
	Svatí králové 299 Bhagíratha 300	
	Králové–ochránci 304 Hariščandra 306	
	Pomocníci bohů a bojovníci 309 Manželky a matky 310	
X.	MYTOLOGIE TAMILŮ	314
	Nebeský dar tamilské učenosti 315	
	Svatyně jako střed vesmíru 316 Tvořivá oběť 323	
	Božská svatba 326 Šiva Natarádža–Král tance 332	
XI.	BENGÁLSKÉ MÝTY	335
	Skladby k oslavě bohyň 336 Manasa 337 Bozi a lidé 345	
	Čandí 346 Kršna 349 Dharma 354 Náthové 355	
	Regionální božstva 359 Mytologické novotvary 360	
XII.	MÝTY KMENOVÝCH POSPOLITOSTÍ	363
	Vznik světa 364 Zemětřesení 368 Vznik lidí 370	
	Zkáza světa 374 Obloha a nebeská tělesa 376	
	Blesk a hrom 384 Nemoc a smrt 387	
XIII.	MÝTY V ŽIVOTĚ A MYŠLENÍ HINDUISTŮ	394
XIV.	MÝTY V INDICKÉM LIDOVÉM UMĚNÍ	403
	VÝKLAD K ILUSTRACÍM V TEXTU	419
	VÝKLAD K OBRAZOVÉ PŘÍLOZE	439
	IKONOGRAFICKÝ SLOVNÍČEK	449
	VÝBĚROVÝ REJSTRÍK MYTOLOGICKÝCH JMEN A POJMŮ	450

BOHOVÉ s lotosovými očima

Texty vybrali, z indických originálů přeložili a výkladem doprovodili Jan Filipský (kap. 3, 10), Eliška Merhautová (kap. 1, 2, 5, 12) a Dušan Zbavitel (vedoucí autorského kolektivu; kap. 4, 6, 7, 8, 9, 11, 13). Kapitola 14. napsala, obrazovou přílohu vybrala a komentovala Hana Knížková.

K obrazové příloze bylo většinou použito sbírkových předmětů Náprstkova muzea, složky Národního muzea v Praze. Typografie Jan Jiskra. Fotografie zhotovili Vladimíra Hříchová a Pavel Šust.

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v roce 1997 jako svou 118. publikaci.
Odpovědná redaktorka Marie Brabencová-Válková
Vydání druhé. Stran 456

Vytiskla Těšínská tiskárna, a. s.
Doporučená cena 260,- Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 2, Karlovo náměstí 5

ISBN 80-7021-215-2